

O STILU I KULTURNOM ZNAČENJU
MARULIĆEVE *POSLANICE PAPI ADRIJANU VI.*

Ruggero Cattaneo

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M.-6

Izvorni znanstveni rad

Ruggero Cattaneo
Liceo Classico «Cesare Beccaria»
M i l a n o
rugcat@tiscali.it

0. U našoj se svakodnevnoj komunikaciji suočavamo danas sa svojevrsnom *renovatio* epistolografskog žanra kad pišemo (tipkamo) i razmjenjujemo, bilo u privatne, bilo u javne, radne svrhe, elektronička pisma, e-mailove; ili na nižem, a ne manje vitalnome stilskom nivou, SMS-poruke, koje ponekada nalikuju na prava mini-pisma, a kod kojih često dolazi, moglo bi se reći, do stanovite kontaminacije s epigramatikom. To su novi, a već sveprisutni oblici elektronske komunikacije kojima se otvara prostor i za prisniju, konfidencijalniju, pa i emotivno obojenu riječ, a koji zapravo reaktualiziraju funkciju pisma kao dara, izraza familijarnosti:

Pismo treba biti nešto dotjeranije negoli dijalog, jer ovaj oponaša improvizatora, a ono se piše pa šalje kao dar, na neki način.¹

U ovom prinosu obratit ću pozornost položaju *Poslanice papi Adrijanu*² VI. u okviru žanrovskog, književno-povijesnog razvoja humanističke epistolografije i unutar Marulićeva korpusa, te njezinim kompozicijskim i stilskim odlikama, da bih pokušao ocjenjivati njihovu relevantnost ne samo kao način nego i kao poruku

¹ Pseudo-Demetrije, *O stilu*, § 224: Δεῖ γὰρ ὑποκατεσκευάσθαι πῶς μᾶλλον τοῦ διαλόγου τὴν ἐπιστολὴν· ὁ μὲν γὰρ μιμνῆται αὐτοσχεδιάζοντα, ἡ δὲ γράφεται καὶ δῶρον πέμπεται τρόπον τινά.

² Odstupajući od hrvatskog uzusa, namjerno ću u ovom prilogu pisati *Adrijan* (bez početnog *h*) jer se on uvijek, i prije i poslije izbora, dosljedno potpisivao *Adrianus*. Usp. Ludovico Pastor, *Storia dei Papi dalla fine del Medio Evo*, sv. 4/II, preveo Angelo Mercati, Rim 1912, str. 32, b. 3.

koja teče među redcima, predlažući usporedbu s mjestima iz protuturskih govora/ pisama Eneje Silvija Piccolomini (1405-1464), talijanskog humanista koji je 19. kolovoza 1458. godine, kad je Marul bio osmogodišnji dječak, postao papom.

1. Za Marulićeva vremena humanistička je epistolografija već imala bogatu tradiciju,³ otkad je Petrarca po novom ukusu (najviše se ugledajući na Ciceronova *Pisma Atiku*) oblikovao svoje primjerne zbirke *Familiares*, *Seniles* i *Sine nomine*, pa time prokrčio put generacijama humanista, koji će do XVIII. st. slijediti njegov primjer, skupljajući svoja latinska, javna ili privatna pisma i šireći ih u rukopisu ili kasnije u tiskanom obliku i sve više i na narodnim jezicima, kao književno štivo. U XIV. stoljeću »obnovljenu epistolarnu praksu, iako se neposredno nastavljala na srednjovjekovne *artes dictaminis*, odlikuje svijest da je epistolarna poruka, prilagođena antičkim primjerima Cicerona i Plinija, mogla postati sredstvom za širenje programa *studia humanitatis* i konstitutivnim izrazom humanističkoga kulturnog društva«.⁴

Tako su postupali mnogi Petrarkini sljedbenici, kao Coluccio Salutati (1331-1406) i njegovi učenici Leonardo Bruni (1370-1444) i Poggio Bracciolini (1380-1459), usporedo s postupnim rafiniranjem latinskog jezika kao sredstva *stabilne* jezične komunikacije, za razliku od *promjenjivih*, kako su ih smatrali, narodnih jezika, i s nastajanjem epistologrfskih traktata, koji su studentima retorike davali pravila i primjere za sastavljanje pisama, od, primjerice, *De compositione* Gasparina Barzize (oko 1360-1431) do *Modus epistolandi* Franje Nigera (1452-1523) i *De conscribendis epistolis* Erazma Roterdamskog (1466-1536).

U okviru Marulićeva književnog korpusa *Poslanica papi Adrijanu VI.* je unutar malobrojnih njegovih proznih epistolarnih tekstova jedini primjer pisma javnoga karaktera. Naime, od ukupno 22 teksta, 11 je privatnih pisama i 10 pisama-posveta književnim djelima, uključujući tu i pismo-posvetu *Poslanice papi*. Samim time što ima posvetu i završni epigram kao popratne paratekstove, *Poslanica* se potvrđuje kao književno djelo koji zavrjeđuje samostalno, zasebno valoriziranje⁵. Razlog tome što unutar Marulićeva opusa ona ne ulazi u sastav s drugim istovrsnim jedinicama da bi tvorila proznu epistolarnu zbirku poput, recimo, Petrarkina, Erazmova ili Polizianova epistolarija, tražiti je vjerojatno, s jedne strane, u tipičnoj povučenijoj naravi piščevoj, nesklonoj preizravnom iznošenju javnosti, a s druge, u vanjskim, nesigurnim okolnostima života splitskih građana (koje je već izvan gradskog bedema čekalo zarobljavanje ili smrt), okolnostima koje svojom krhkošću

³ Paolo C u g u s i, »L'epistolografia. Modelli e tipologie di comunicazione«, u *Lo spazio letterario di Roma antica*, knj. II, *La circolazione del testo*, Salerno Editrice, Roma 1989, str. 379-419. Idem, »Epistolografi«, u *Dizionario degli scrittori greci e latini*, diretto da Francesco della Corte, sv. 2, Marzorati, Milano 1995, str. 821-53.

⁴ Claudio G r i g g i o, »Dalla lettera all'epistolario. Aspetti retorico-formali dell'epistolografia umanistica«, u Adriana Chemello (uredila), *Alla lettera. Teorie e pratiche epistolari dai Greci al Novecento*, Milano, Guerini Studio 1998, str. 86.

⁵ Usp. Gordana S t e p a n i ć, »Retorika Marulićevih epistolarnih tekstova«, *Colloquia Maruliana* XII (2003), tablicu na str. 44.

i dramatičnošću očito nisu pogodovale osnovnom preduvjetu, konkretnoj mogućnosti kolanja i recepcije književnih *javnih* spisa u što više psihološki pozitivnom, mirnom ozračju.

Značajno je u ovom kontekstu i to da je do pisanja *Poslanice* došlo zbog nagovaranja druge osobe, dominikanskog propovjednika i prijatelja Dominika Buće Kotoranina, u kojemu Marulić prepoznaje Božje nadahnuće, dakle uslijed pobude izvana, a ne samoinicijativno, te nakon dužeg kolebanja i intimnog promišljanja koje ga je navelo da se odluči na pisanje, što autor kaže i u *Posveti* i u *exordium*-u *Poslanice* (*non parum suspenso animo steti, dubius / hesitantem ac diu dubium te porro cum mecum tacitus considerassem ... / Atque ita mecum ipse tacitus ratiocinari coepi*), ciljajući na poznate početke antičkih, pogotovo Ciceronovih djela.⁶ A kad se primio posla, Marulić ga je obavio do kraja, sažimajući, rekli bismo, u jednome pismu ono što su velike humanističke epistolarne zbirke naširoko, raznoliko i detaljno opisivale i isripovijedale u puno širim razmjerima (kao u Erazmovu slučaju), ali je funkcija i karakter pisma ostala ista, tj. da bude ogledalo, književno obrađena ali vjerna ilustracija autorove životne i umjetničke individualnosti, kako je pisalo u već citiranom Pseudo-Demetrijevu traktatu *O stilu* (Περὶ ἑρμηνείας), čije je bilješke o sastavljanju pisama (Πῶς δεῖ ἐπιστέλλειν) Marulićev suvremenik, genijalni Angelo Poliziano (1454-1494), bio pažljivo vrednovao,⁷ pokazajući put za novi razvoj humanističko-renesansne epistolografije, u znaku načela *docta varietas*, koja dobro oslikava i Marulićev pristup:

Pismo, kao i dijalog, mora davati maksimalnu prednost izražaju karaktera: naime, svatko piše pismo gotovo kao sliku vlastite duše.⁸

Ako je hrvatskim pjesmotvorima (*Juditom*, *Tužen'jem grada Jerzolima*, *Molitvom suprotiva Turkom*) Marulić ohrabrivao svoje sunarodnjake, jasno iskazivao i sve više očvršćivao osjećaj zajedništva i volju za otporom, sad se 1522. godine kao sedamdesetogodišnjak obraća Papi ovim moralno-političkim pismom, na elegantnom humanističkom latinskom, da bi europskoj javnosti uputio apel za pomoć u obrani domovine, za postizanje dragocjene sloge među kršćanima, definitivno otklanjanje *viribus unitis* prijetećeg rizika osmanlijske invazije snažnim protunapadima na osvajače, te konačno uspostavljanje mira u Europi, nudeći

⁶ Usp. C i c e r o, *Orator* 1: »Utrum difficilius aut maius esset negare tibi saepius idem roganti an efficere id quod rogares diu multumque, Brute, dubitavi«.

⁷ Usp. Angelo P o l i z i a n o, *Commento inedito alle Selve di Stazio*, uredio L. Cesarini Martinelli, Sansoni, Firenze 1978, str. 15-23. »Alla base della sua concezione della lettera c'è la consapevolezza delle complessità e varietà estrema del genere quanto a contenuto, a forma e struttura, cui corrisposero nell'antichità diversi interpreti e modelli, tutti ben presenti e operanti nella pratica epistolare del Poliziano, coerente anche in questo campo con il principio letterario ed estetico della *docta varietas*« (Claudio Griggio, *cit.*, str. 102).

⁸ P s e u d o - D e m e t r i j e, *O stilu*, § 227: Πλεῖστον δὲ ἐχέτω τὸ ἠθικὸν ἢ ἐπιστολή, ὡς περ καὶ ὁ διάλογος· σχεδὸν γὰρ εἰκόνα ἕκαστος τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς γράφει τὴν ἐπιστολήν.

istodobno, sad već u starim godinama, i svojevrsnu *summu* svojih iskustava i doživljaja, kao pojedinac i kao korifej svoga naroda, na tragu tipično humanističkog poimanja pisma kao biografsko-povijesnog dokumenta i svjedočanstva za budućnost, kakva je na primjer emblematička Petrarkina *Epistola Posteritati* iz zbirke *Seniles*.

2. Tekst *Poslanice* tiskan je u izvornom izdanju⁹ kao grafički *continuum*, besprekidni tijek riječi u kojemu su korišteni točka (.) i kosa crta (/) za označavanje potrebnih dužih ili kraćih pauza.¹⁰ Već nas to upućuje na ritmičku artikulaciju teksta kao »glazbenu« odliku *elokventnoga* govora *Poslanice*, što izričito spominje i kolofon (*epistola eloquentissima*). Predlažemo dakle diobu teksta u poglavlja na osnovi toga ritma, pa ćemo ih grafički prikazivati tako što ćemo novim retkom markirati početak nove ritmičke jedinice, pa tako dobivene »stihove« svrstavati u skupine (poglavlja) prema tekstovnim konektorima koji označavaju »korak dalje« u nizanju autorovih misli i osjećaja. Takvim dijeljenjem dobivamo ovakav redosljed:¹¹

*Reuerendo patri Dominico Buchie catharensi ordinis praedicatorum theologiae professori
M. Marulus in domino salutem.*

[1] Cum tuis ad populum sermonibus, / Dominice pater, / frequenter interfuissem
(delectabant enim me plurimum),
postulasti a me, et quidem enixe,
ut Pontifici Maximo / per litteras exponerem / Christianorum suorum calamitates
5 quae ab infidelibus quotidie inferuntur,
eique tanquam totius ecclesiae praesidi supplicarem
ne saltem reliquias ab iisdem inimicis opprimi patiatur,
sed apostolica autoritate / reges atque principes nostros / ab armis ad concordiam reuocatos
ad expeditionem aduersum infideles parandam compellat.

[2] Cum hoc a me exigeres, non parum suspenso animo steti,
dubius praestarene id tibi debeam an negare.
Rerum necessitas ut praestarem, scribendi difficultas ut negarem iubebat.
Lachrimae multorum et miserabilis uicinorum ad nos confugientium aspectus
5 ut scriberem compellebant,
conscientia autem paruitatis meae a scribendo animum retrahebat.
Temerarium quippe uidebatur ut ego,

⁹ Usp. pretisak uz Marko Marulić, *Epistola ad Adrianum VI. P. M. / Poslanica Papi Hadrijanu VI. / Epistle to Pope Adrian VI. 1522.*, Zagreb-Split 1994.

¹⁰ Novi redak počinje samo između *exordium* i *narratio* za isticanje kraja uvodnog dijela i početka političkoga (pogl. 4), te za citiranje Lukanovih stihova iz *Grđanskoga rata* (u pogl. 11).

¹¹ Konektore ćemo podcrtati ovako, a za jedinice složenijeg ustrojstva ukazat ćemo na granice između kolonâ znakom / . U daljnjem izlaganju, na ritmičke jedinice uputit ćemo brojem poglavlja i retka unutar njega (na pr. 4,8 upućuje na osmu ritmičku jedinicu četvrtog poglavlja).

10 qui neque dicendi ui neque autoritate ualeo,
supremae dignitatis uiro quicquam persuadere ausim,
nedum talia / quae olim saepius ab aliis tentata / in cassum cesserant.

[3] Porro cum mecum tacitus considerassem
nequaquam absque nutu diuino / id te deposcere / quod ego praestare posse diffiderem,
recepti tandem me quod rogabas facturum,
non meis uiribus, sed Dei fretus auxilio.
5 Igitur a Spiritu Sancto adiutus opus peregi,
peractum tibi mitto ut, / si probaueris, / continuo Romam mittendum cures.
Quod si res ista / quam orditi sumus / tam prospere quam optamus successerit,
nihil scriptis meis tribuas uelim, sed Ei soli gratias age
10 qui, ut nos seruaret, / et te inspirauit ut rogares
et me adiuuit ut rogata perficerem.
Vale et pro me ora.

Maximo Pontifici Adriano VI M. Marulus Spalatensis humilis ac supplex

[1] Quum me, sanctissime pater, uel exiguae admodum
uel nullius omnino autoritatis esse scirem,
te autem in summo omnium quae in terra sunt
dignitatum honorumque fastigio sedere non ignorarem,
5 uerebar profecto / ad tantae maiestatis uirum / mearum quicquam dare litterarum.

[2] Porro hesitantem ac diu dubium ad scribendum
et ipsa tandem rerum ingruentium necessitas impulit
et animi tui ubique uulgata mansuetudo persuasit.
Atque ita mecum ipse tacitus ratiocinari coepi:
5 si muliercula illa Samaritana / cum Christo, Dei filio, / colloqui non timuit,
cur ego eius uicarium / humiliter ac submisce / affari formidabo?
An non etiam Deum patrem / quotidie / ut nostri misereatur inuocamus
et aduersa quibus praemimur / ueluti praesenti atque audienti / exponimus et explicamus?

[3] Decreui igitur hac epistola,
etsi minus auribus tuis digna, nobis tamen necessaria,
declarare primum mala quae patimur ipsi,
deinde imminens omnibus qui fidei tuae commissi sunt periculum,
5 non magis nobis qui prope sumus quam illis qui procul extimescendum.
Hoc autem ne accidat per te unum praestari posse confidimus,
si studium curamque omnem, sicuti debes, adhibere non destiteris.

[4] Mala quae nos premunt haec sunt.
Quotidianis infidelium Turcarum incursionibus infestamur,
sine intermissione carpimur;
alii trucidantur, alii in captiuitatem abeunt;
5 res diripiuntur, / pecus abducitur, / uillae uicique igni comburuntur;
agri quibus cultis uitam sustentabamus, partim uastantur,
partim sublatis cultoribus deserti obsitque spinis, non frugibus germinant;
muris tantum defendimus salutem
satisque habemus / quod nondum oppida ipsa Delmatiae nostrae / obsideantur atque oppugnentur,
10 intercedente nescio quo adumbratae pacis foedere.
Solis ergo urbibus parcitur;
cetera omnia predae rapinisque exposita sunt.

[5] Tunc autem et urbes ipsas / perfidus ille / proculdubio inuasurus est

- et dominis nostris Venetis, quibus nunc se amicum simulat,
bellum aperte indicturus, cum aliorum regna oppresserit.
Quomodo enim ullius Christiani amicus esse potest qui Christo aduersatur,
5 qui neque religione neque legibus neque moribus nobiscum conuenit?
Profecto ubi tanta rerum dissimilitudo est,
ibi nulla unquam intercedere amicitia potest nisi simulata.
Foedus ergo, quod cum illo nos modo habere fatemur,
metus ne acerbiora / his quae diximus / pati contingat fouet, / non ratio approbat.
10 Sustinemus enim mala et dissimulamus ne peiora subire cogamur.
- [6] Praesentes nostras erumnas breuiter recensuimus;
iam aliorum quoque calamitates cursim perstringemus.
Omitto superioribus temporibus ista omnium Antichristorum impiissima natio
quot regna Christianis abstulerit, quot prouincias,
5 quot oppida sibi subdiderit, / ecclesias euerterit, / aras prophanauerit.
Quae, quoniam plus quam satis nota sunt omnibus, non est necesse nunc repetere.
Olim fleuimus, olim lamentis lachrymisque prosecuti sumus monasteria desolata,
uirgines constupratas, pueros baptismate sacro dudum purificatos,
deinde uero Maumethanae perfidiae more circumcisos
10 et ex fidelibus infideles factos.
- [7] Sed praeteritorum malorum pene obliuisci compellimur
praesentibus oppressi angustiis,
non quia grauiiores sint, sed quia recentiores.
Vix enim ullo die cessant immanes infidaeque bestiae
5 quamcunque possunt iniuriam Christi inferre cultoribus.
Templa / in quibus iugiter Deo sacrificabatur / stabula iumentorum fiunt;
sanctorum corpora, / quae fidelibus uenerationi erant, / infidelium pedibus conculcantur.
Pictae ficteque beatorum imagines,
ipsius etiam Saluatoris nostri et Mariae uirginis eius matris
10 aut dissipantur, aut in sterquilinum proiciuntur.
Denique nihil praetermittere impii pium putant
quod religioni nostrae ludibrio fore arbitrantur.
Atque talia quidem et quondam passi sumus et nunc patimur.
- [8] Post haec commune periculum exponam,
etiam illis qui nihil horum experti sunt imminens atque timendum.
Unum quippe insatiabilis lupi huius propositum est nunquam conquiescere
donec quicquid adhuc reliquum Christianae ditionis esse nouit
5 suo subdat imperio cogatque omnes suae obedire legi,
Christum negare, / Maumethum adorare, / nolentes neci tradere si praeualuerit.
Cumque uires suas / tantae exequendae rei / satis iam sufficere putet,
unum Pannoniae regnum / sibi maxime impedimento esse ratus / ad perficiendum quod cogitat,
ingenti coacto exercitu illud nuperrime inuasit.
10 Et primo quidem impetu castella quaedam ad Danubium posita cepit,
mox inter Sauum et Drauum castrametatus omnem regionem illam depopulatus est,
captiuos ad unum interfici iussit.
Nec multo post Belgradum, et natura loci et armorum ui munitum oppidum,
quod olim proauus eius capere nequuerat, ipse expugnauit.
15 Inde ibidem relicto praesidio, quoniam hyems appetebat,
in hyberna recessit, primo uere rediturus
ut totum regnum illud, si possit, armis occupet.
- [9] Quo ipso amisso, / quid, quaeso, reliquum spei Christianis erit / se suaque tuendi
aut quae fiducia cum tam ualido hoste manum conserendi?
Actum est, mihi crede, de Republica Christiana

nisi omnes pari animo, equali fide, concordi proposito, opes uiresque coniungant
 5 et sociis agminibus Christique nomine inuocato simul ad bellum procedant
 morique magis optent quam barbaricae perfidiae unquam seruire.
 Auxilia igitur quam primum ab omnibus mittenda censeo illi regno
 quo, si hostis (Deus hoc auertat!) potitus fuerit,
 10 aperta erit ei uia Germaniam Italiamque inuadendi,
 Illyriam omnem opprimendi,
 reliquum denique Christianorum orbem sibi subiugandi.
 Hic ergo obsistendum, hic omni ui atque conatu repugnandum,
 ne forte aperto ostio hic tam immanium minarum cataclysmus
 longe lateque sese effundat et quod residuum est terrarum occupet.

[10] Commune periculum communibus armis propulsandum est.

Nemo in eo se tutum arbitretur
 quod ab impiorum finibus multa distet locorum intercapedine.
 Incendium quod timemus, nisi mature extinguatur,

5 cum proxima quaeque exhauserit, ad extrema quoque proserpendo penetrabit.
 Nemo praeterea propriis uiribus confidat
 nisi fratri ab inimicis circumuento opem tulerit:
 et ipse similiter peribit.
 Potentissimus omnium est si cum singulis conferas.
 10 Ad unum illum debellandum, tot regum, tot principum uiribus opus est
 quot ipse quondam regna / Christianis et nuper Syris Medisque erepta / possidet ac regit.

[11] Parum hoc praesides regesque nostri attendunt:

si attendissent, nequaquam inter se,
 sed cum solo illo digladiarentur atque certarent.
 Nunc autem Hyspani cum Gallis miscent praelia:

5 Itali inter se diuisi sunt, alii aliis fauent;
 mutuis itaque odiis flagrantes Dei aduersum se iram prouocant.
 Ecce non multo ante in Italia bellatum est;
 adhuc Ausoniae campi externorum domesticorumque cruore madent,
 nunc iterum inundandi
 10 nisi praesentis furoris motus opportuno pacis interuentu compescatur.
 Quod si paulo antea temporis, quando in Italia pugnatum est,
 caesorum cadauera numeremus, nonne exclamare licebit:
Heu, quantum terrae potuit pelagique parari
Hoc quem ciuiles hauserunt sanguine dextrae!
 15 Poterant quippe Turcarum potentiae esse pares
 si, dum uixere, ita uniti contra impios irruissent
 sicut separati inter se certauerant.

[12] Et tamen — proh nefas, proh facinus! —

indignum hoc idem scelus perpetrari nunc mihi uidentur
 quod tunc commissum est.

Stant in procinctu armatae acies tam infestis animis conflicturae,

5 ut nisi plurimis utrinque interemptis / praelium dirimi non posse / plerique opinentur.

Nonne igitur praeda impiorum fient, Deo ipsos ulciscente,

qui tam nequiter inuicem dissident
 tamque capitali odio alii alios persequuntur?

Quid enim magis iniquum quam in eos hostiliter agere

10 quibus in omni necessitate adiumento esse deberemus?

in eos, inquam, caedibus grassari / pro quorum salute / Christus mori non dubitauit?

[13] Resipiscite tandem, resipiscite insipientes!

Quousque ratio uos fugiet, quousque perniciem uestram ignorabitis?

5 Non uobis pugnatis, non uobis uincitis,
sed uni illi, qui uos omnes deorare parat,
futurae de uobis uictoriae praestatis occasionem.
Nam cum uos inuicem alii alios consumpseritis,
ille omni iam ope destitutos aggrediens
facile in suam rediget potestatem
et non educto (ut dicitur) gladio superatos
10 legi suae seruire coget, suae obtemperare impietati.

[14] Desinite iam tandem, Christiani, aduersus Christianos bella gerere!
Desinite caedibus inter uos desaeuire!
Eodem nomine censemini, eiusdem religionis professionem tenetis;
concordi ore unum patrem qui in coelis est confitemini, unum inuocatis.¹²

5 Si per omnia igitur fratres estis,
ut quid fraternitatis, immo etiam humanitatis obliti,
discordibus animis inuicem confligitis?
Nonne ob hoc maxime irascitur uobis Deus
atque ut criminis huius a uobis poenas exigat
10 infidelibus fauet atque opitulatur?

[15] Ex quo nulla sane mihi uidetur alia efficacior ratio placandi eum
nisi ut indignationem istam, quam alius in alium concepistis,
in placabilitatem et beniuolentiam conuertatis
et iam unanimes atque concordēs pro fide, pro religione,
5 aduersum Christi Dei ac Domini nostri inimicos perstetis.
Atque ita demum ille, qui nunc uobis dissidentibus aduersatur,
reconciliatis placabitur / et de Maumethanis infidelibus / palmam triumphumque praestabit.

[16] Vt ergo Deo iuuante hoc fiat et sequatur,
tuaes partes erunt, / Pater sancte, / qui Christianorum omnium caput es,
discordes componere,
inter se praeliantes ad aequanimitatem mutuamque beniuolentiam reducere.
5 Age igitur, nihil cunctatus tolle ab his quibus praesides funesta dissidia,
tumultuantes mitiga, / furentes placa, / in gratiam reuocatos hortare
ut societate inita coniunctisque copiis
barbaricae gentis uim orbi minantem reprimant,
fessis periclitantibusque Christicolis adsint
10 et uniuersae Dei ecclesiae, / quam Maumethana perfidia destruere molitur, / simul opem ferant.

[17] Sed et tu, sanctissime domine,
si quos in Christianis principibus ecclesiae Dei dicto minus audientes
eiusque statui ulla in parte iniurias habes,

¹² Predlažem čitanje *inuocatis* umjesto *inuocate*, kako stoji u tiskanoj ediciji, jer (1) imperativ se ne uklapa (a) ni u niz asindetskih indikativa koji podupire imperative *resipiscite* i *desinite*, (b) ni u niz glasovnih korespondencija u završetcima glagola (*-emini*, *-etis* / *-emini*, *-atis*); (2) na drugom, vrlo sličnom mjestu *Poslanice* nalazimo isti asindetski niz indikativa za opis obilježja koja su zajednička svim kršćanima (20, 4-7: *de caelestibus unum credunt, unum sentiunt, eodem renati sunt baptisate, inter se fratres esse ipsimet non negant, dum orando unum patrem suum qui in caelis est confitentur*), s istom sintagmom *unum patrem qui in coelis est*, a kršćansko zazivanje Boga Oca susrećemo i na samom početku *Poslanice* kao konstataciju koja ohrabruje pisca da se obrati Papi (*An non etiam Deum patrem quotidie ut nostri misereatur inuocamus?* 2, 7); (3) omašku možemo objasniti utjecajem talijanskog oblika *invocate*, koja je i indikativom i imperativom.

differ ultionem, obsecro,
 et iustam aduersus delinquentes poenam in aliud tempus reserua inferendam,
 5 sicuti egisse / prudentissimum quondam regem Dauidem / sacra testatur historia.
 Ioabum enim ducem et Semeum Gerrae filium
 noluit tunc punire cum peccauerunt:
 et quidem alter duos sibi pares gloriae emulatione per dolum interfecerat,
 alter ipsi maledixerat regi.
 10 At postquam ingruentibus bellis eorum opera diu usus fuisset,
 domitis iam inimicis filio suo Salomoni,
 cum sibi in regnum successisset, puniendos mandauit.
Eius tu exemplo, sanctissime pater,
 mulctam, quam illi qui ecclesiam offenderunt merentur, supprime parumper
 15 et cum Deo fauente / communem Christianitatis nostrae inimicum / a ceruicibus nostris repuleris,
 tunc demum in illos animaduertere poteris
 et quo digni erunt afficere supplicio.

[18] Nunc autem maxime expedit
 ut omnes pariter ad concordiam reuocare studeas,
 ad ineunda pacis foedera compellas,
 ut ipsi illa odia, / illum furorem, / quem in professionis suae consortes conceperant,
 5 in Maumetanam belluam, / toti ecclesiae formidabilem, / simul effundant.
 Non est huius temporis (mihi crede) domesticarum iniuriarum meminisse
 nec inter se depugnare uelle, ne forte apologo detur locus muris et ranae.
 Dum enim medio in lacu / rana murem sibi alligatum / in ima trahit ut mergat
 et mus in sublime nititur ut euadat,
 10 miluus illis altior in superficie aquae uolutantes conspicatus
 repente directo in illos uolatu
 ambos unguibus comprehendit rostroque dilaniauit.
Sic, reor, istis fiet qui nunc inter se dissident,
 nisi dissidere iam desierint.
 15 Nam dum alii aliis perniciem meditantur, dum mutuo mordentur,
 diuisos ac debilitatos barbarus / captata occasione / inuadens facile superabit.
 At uero si iunctis exercitibus communicatisque auxiliis
 ab imminente periculo sese (ut ante diximus) tuebuntur,
 perire non poterunt, uincere poterunt.
 20 Sicut enim modo / seditione alienatos / Deus odit ac detestatur,
 ita deinde amice copulatos / adiuuabit ut uincant / potius quam uincantur
 et de illo, / qui omnibus nobis pariter infensus est, / tandem superato triumphent.

[19] Suscipiant igitur te hortatore, te duce, pacem
 et, sicut Apostolus ait: *Deus pacis erit cum illis*.
 Quis est iste deus pacis nisi Iesus Christus Dominus noster,
 qui de caelo descendens pacem attulit,
 5 quia in se credentes Deo patri reconciliauit?
 Per peccatum enim eramus filii irae,
 per crucem autem Christi facti fuimus filii Dei.
 Idem tunc in carne nasci uoluit
 cum orbis terrarum positis armis in pace quiesceret.
 10 Tunc et angelos suos / nostra omnium salute gaudentes / concinere iussit:
Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonae uoluntatis.
 Ad haec, quoties discipulos suos salutaret, dicere solebat: *Pax uobis*.
 Ipsi etiam, quotiens hospitium aliquod ingrederentur,
 ut pacem ei domui dicerent mandauit.
 15 Postremo ad caelum iturus unde descenderat,
 pacem illis / tanquam thesaurum omnis iocunditatis et dulcedinis plenum / legauit dicens:
Pacem meam do uobis, pacem meam relinquo uobis.

- [20] Cum ergo Deo et Domino nostro
 pacem ueram tam gratam esse apparet, tam acceptam,
 nonne manifestum est / quanto eidem odio sint / discordiae simultates irae rixae bella,
 inter illos praesertim qui de caelestibus unum credunt,
 5 unum sentiunt, eodem renati sunt baptisate,
 qui denique inter se fratres esse ipsimet non negant,
 dum orando unum patrem suum qui in caelis est confitentur?
 Quando igitur per Spiritus Sancti communicationem fratres sunt,
 fraterne fac uiuant
 10 et in illum dumtaxat qui fraternitatem eorum abolere molitur
 unanimiter armentur, concorditer irruant,
 quorumlibet fidelium damnum suum esse deponent.
- [21] Alioquin si fratrum suorum calamitatis ac stragis
 tantum spectatores futuri sunt et non ultores,
 actum est de omnibus.
 Unus hodie, cras alter, perindie alius,
 5 communis inimici iugum tandem subibunt.
 Cumque simpliciter uniti / Deo adiuuante / superiores esse potuissent,
 disseparati / atque ob hoc Deo inuisi / singulatim conterentur.
 Veritatis uox est illa in Euangelio:
Omne regnum diuisum contra se desolabitur
 10 *et omnis ciuitas uel domus diuisa contra se non stabit.*
 In Christo credentium unum est regnum, una ecclesia.
 Si ergo diuisi esse perseruerauerint, profecto regnum illorum euerteretur.
 Fieri enim non potest / quin uerum sit / quicquid a ueritate est dictum.
- [22] Id futurum siquis Euangelio minus credulus dubitat,
 audiat etiam gentilem illum, qui ait:
Concordia paruae res crescunt, discordia maximae dilabuntur.
 Audiat alium quoque ethnicum / nomine Scilurum / idem sentientem.
 5 Hic octoginta (ut Plutarcus refert) filiorum erat pater.
 Quibus conuocatis / hastilium fasces colligatum / ut singuli confringerent iubebat.
 Non ualentibus ipse / soluto fasce / unumquodque hostile separatim assumens
 facile cuncta perfregit et ad illos conuersus:
 "Videte", inquit, "quod donec simul uniti eritis, inuicti permanebitis;
 10 sin uero diuisi, omnium offensis uos ipsos exponetis."
- [23] Ne igitur singula Christianorum regna, dum inter se pertinaciter dimicant,
 ab infideli tyranno oppressa pereant,
 tuae sapientiae est, / Pater sacrosancte, / tuaeque dignitatis prospicere
 ut, qui secum dissident, sine cunctatione in gratiam redeant,
 5 iniurias remittant, pacem quam bellum malint
 et simul uniti a lupo illo luporum omnium rapacissimo,
 qui nullo sanguinis nostri haustu satiatur,
 se suaque defendant, laborantibus magno atque alacri animo succurrant,
 amissa repetant, recepta Deo propicio tueantur et conseruent.
- [24] Ac ne ego pluribus utens, / uel prudentiae / uel uirtuti tuae diffidere uidear,
finem faciam, si tamen adhuc pauca quaedam subiecero
 non tui adhortandi causa, quem in omnia paratum esse confido,
 sed desiderio meo quo uror obsequendi.
 5 Rogo igitur ostendas te tot populorum praesidem
 quot tuae fidei a Domino habes commendatos,
 id est omnium Christianorum.

Omnes ad pacem mutuamque beniuolentiam / hortare ut parens, / compelle ut dominus.
 Decet certe res ista Pontificem optimum excelsique animi Adrianum
 10 magis (ut equidem uideo) / aduersus infideles lupos animatum / quam a me dici queat.
 Non desinas, pater sanctissime,
 illos qui in finibus sunt armis, pecunia, rebus necessariis iuuare,
 quo facilius in proposito persistere queant
 non dedendi se prophanis neque loco suo decedendi.

[25] Tuam ea in re liberalitatem praedicabunt
 Croatiae quae adhuc supersunt oppida
 Liburniaeque dynastae omnes arciumque perfecti.
 Sed multo gloriosius / in caelesti regno coram Domino, / cuius in terra uices geris,
 5 praedicabunt angelici spiritus,
 si Christianos principes ad sanctiendum pacis foedus coges
 et omnes pro orthodoxae fidei gloria
 ad expeditionem aduersus infideles assumendam sollicitaueris
 atque interim periclitanti Pannoniae
 10 opportunum auxilium extemplo mittendum curaueris.
 Nihil ecclesiae tuae salubrius, nihil tibi laudabilius,
 nihil Deo gratius hoc tempore efficere potes.
 Vale in Domino semper.
 Quem, ut tibi gregique tuo uolens propiciusque sit,
 15 obsecrare die noctuque non cessamus.

Ako prihvaćamo takvu razdiobu, koju valja shvatiti elastično, jer će dakako biti moguća i drukčija tumačenja i skandiranja ritmičke crte teksta, kompozicijsku strukturu *Poslanice* možemo prikazati ovako:

01-02-03-01-02-03-04-05-06-07-08-09-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25 2x8stih.						
posveta	uvod	politički dio	izražajni vrh	moralni dio	zaključak	epigram

Pokazuje se da je tekst građen simetrički, i to tako da ga poput preludija otvara popratno pismo (posveta Dominiku Bući) na nešto nižem (prisnijem) stilskom nivou, a zatvara ga, poput postludija, pjesnički tekst (epigramska molitva Kristu za papu Adrijana u 8 elegijskih distiha) na višemu, dok u sredini stoji samo tijelo *Poslanice*, u kojem se tri uvodna poglavlja (1-3) podudaraju s tri zaključna (23-25), a devet poglavlja pretežno povijesno-političkoga, opisno-argumentacijskog sadržaja (4-12) s isto toliko poglavlja pretežno moralno-poučnog, etičko-parenetičkoga (14-22), s tim što se na središnjem položaju trinaesto poglavlje jasno ističe kao izražajni, emotivno-afirmacijski vrh (*spannung*) cijelog tekstovnog sustava, a njegov se prostor širi unatrag, s nizom retoričkih pitanja sve većeg intenziteta u prethodnom poglavlju, i unaprijed, s rezimirajućim pozivom na prestanak međukršćanskih ratova koji bi se trebao temeljiti na vjerskom jedinstvu u sljedećemu.

Pozdrav je drastično pojednostavljen, pa se sastoji samo od inskripcije, u kojoj je inverzija *alicui alicuis* (umjesto standardnog *alicuis alicui*) izraz poštovanja prema adresatu, a već u 2. poglavlju sijejne tipično marulićevski *exemplum*: biblijski, novozavjetni primjer o Samarijki (*muliercula illa Samaritana*) koja se

nije bojala ponizno se obratiti Kristu.¹³ Upotreba je citatâ, poslovice i primjerâ karakteristična za epistolografiju kao književnu vrstu, pa ih nalazimo i ovdje (pogotovo u drugom, ćudoredno-epidiktikom dijelu), a preuzeti su, za razliku od *Institucije*, i iz antike, po humanističkoj maniri. Ovim evanđeoskim primjerom na početnome položaju pisac kao da želi odmah uspostaviti prislan odnos s adresatom, stvarajući toplo, familijarno ozračje kakvo se u humanističkoj epistolografiji priželjkivalo, čemu pridonosi i lagana, gotovo razgovorna prijelazna formula *atque ita mecum ipse tacitus ratiocinari coepi* (»I tako sam sâm sa sobom tiho počeo razmišljati« 2,4), u kontrastu sa svečanim, sporim ritmom koji je malo prije otvarao pismo (s paralelizmom *vel exiguae admodum / vel nullius omnino* 1,1-2), pa tako i podešava komunikacijski kanal na središnju, uravnoteženu mjeru, jer se opet nakon toga elokvij uzdiže sve do završnih elegantnih figura homeoteleutona i homeoarktona (*veluti praesenti atque audienti / exponimus et explicamus* 2,8).

Ustanovljeno je¹⁴ da je Marulićevo obraćanje Papi slobodnije, neopterećeno suvišnim pohvalama, neposredno.¹⁵ Radilo se naime o nizozemskom papi koji je bio alergičan na kićenost i laskanje, o sjevernjačkome, strogom i povučenom, asketskom temperamentu, kojega su u duhu *devotio moderna* bila odgojila i školovala Braća Zajedničkog Života u rodnom kraju. Njegovim izborom za papu »ispunjeni su gorući, toliko puta od najboljih izražavani zavjeti kršćanskog svijeta da ima pobožnog, učenog i svetog papu. [...] Pozvan je na Petrovu stolicu čovjek koji je bio potpuno izvan talijanske politike, koji se jedino brinuo za obranu kršćanstva i ponovo uspostavljanje propale crkvene discipline. [...] Iskrena jednostavnost koja mu je bila svojstvena i njegova asketska strogost tvorile su u usporedbi s Leonom X. takav kontrast da se jači nije mogao zamisliti.«¹⁶ To što postavši papom, nasuprot već pola tisućljeća uvriježenom običaju, nije promijenio svoje ime, uvijek se potpisujući *Adrianus*, značilo je da je htio biti i dalje svoj, onakav kakav je i prije bio. Zamjerio se Talijanima time što nije volio ispraznosti i dodvoravanja, poganstvo i bezbrižnost humanističke i renesansne kulture, pa je čak jednom s prezirom rekao da su pisma kardinala Sadoleta djelom *pjesnika*, što

¹³ Skromnost piščevu izraženu likom evanđeoske *ženice* nalazimo i u Eneje Silvija Piccolominiija: »Et si nequeo grandes manipulos in aream ferre dominicam, at saltem spiculas aliquot in horreum ecclesiae referam. Neque enim Deus noster tam facta hominum quam mentes inspicit. Et laudatam in Evangelio mulierculam legimus, quae duo aera minuta in gazophilacium obtulit.« (*Ep. CXXVII* Leonardu Benvoglianti, u *Aeneae Sylvii Piccolominei Senensis opera quae extant omnia*, Basileae 1571, str. 655).

¹⁴ Usp. Bratislav L u č i n, »Odnos prema retorici: poslanica Hadrijanu VI.«, *Slobodna Dalmacija*, 22. travnja 1999., str. 19; Gordana S t e p a n i ć, »Retorika...«, *cit.*, str. 53.

¹⁵ Uz tradicionalne kraće formule (*sanctissime pater* 1,1 i 17,13; *pater sancte* 16,2; *sanctissime domine* 17,1; *pater sacrosancte* 23,3; *pater sanctissime* 24,11) i samo jednu proširenu u zaključku, gdje se pojavljuje Papino ime (*Pontificem optimum excelsique animi Adrianum* 24,9), nalazimo i sasvim konfidencijalnu *mihi crede* (»vjeruj mi«), i to dvaput (9,3 i 18,6).

¹⁶ Ludovico P a s t o r, *cit.*, str. 31 i 48.

je od suvremenika tumačeno kao *beffeggiare la eloquenza* (»ismijavanje elokvencije«).¹⁷ Kako je onda primio Marulićevu *epistola eloquentissima*? Je li ga smetao pjesnički dodatak *Poslanici*? Međutim, bila je to molitva Kristu, u kojoj je sâm spomen poganskog »divljeg« boga Marsa (*feri ... Martis 7*) simbolizirao (kao u Krleže) sveopću tragediju rata, a inače smatram da je moguće utvrditi kako je Marulićeva *eloquentia* u *Poslanici* u potpunosti dozirana tako da adekvatno istakne vruće aktualne političke teme i velike moralne, univerzalne vrijednosti. Ugledni povjesničar papinstva Ludovik Pastor piše da je Marulićeva *Epistola* »živahnim riječima« Papi prikazivala opasnost od nevjernikâ.¹⁸ Bio je ipak Adrijan osjetljiv na elegancije latinskog jezika, inače jedinog kojim se služio kao crkveni poglavar, a to što nije govorio talijanski još više ga je odstranilo od Talijana, koji su u njemu vidjeli stranca, barbara sa sjevera koji je sve došao zbrkati.

U prvom dijelu *Poslanice* Marulić najprije (pogl. 4-7) izvještava o tragičnim posljedicama prodora Turaka, kako za svoj zavičaj, koji krvari od neprekidnih njihovih provala i pustošenja, tako i za širu regiju, izloženu njihovoj izrazitoj protukršćanskoj agresivnosti, kratko se usput prisjećajući i odavna dobro poznatih rana zadobivenih gubitkom mnogobrojnih teritorija da bi istaknuo kontinuitet i upornost njihovih namjera (koje su ojačale padom Carigrada 29. svibnja 1453., što je donekle razbudilo Europu). U opisu »zala koja nas tište« (*mala quae nos premunt* 4,1) prevladava parataksa asindetom, koja vizualnom učinkovitošću prikazuje potresno stanje. O »našim gospodarima Mlečanima« (*domini nostri Veneti* 5,2) pisac spominje mir utilitaristički sklopljen s Turcima, koji nije pravi, nego samo *simulatio*, fikcija za izbjegavanje još većega zla. Sliku pak današnjih nasilja nad kršćanima dovršuje rezimirajućim komentarom u kojem izvodi pravu stilsku akrobaciju: *Denique nihil praetermittere | impii piūm putant | quod religioni nostrae ludibrio fore arbitrantur* (glasovna igra *pii – piu – pu*, etimologijska figura *impii – piūm*, glavna rečenica u sredini koja udaljava *quod* od *nihil*).

Upozorava zatim (8) na opću opasnost (*commune periculum*) koja prijete bližim i daljim kršćanskim područjima od nezaustavljivog napredovanja moćne i motivirane turske vojske, te na ključnu, stratešku važnost Panonskoga kraljevstva koje joj se odupire. Ovdje (9-10) se opisno-pripovjedački ton mijenja u deliberativno-argumentativni: u takvim okolnostima, da bi se spriječio pad toga kraljevstva (a to bi značilo kraj za sve: *actum est, mihi crede, de republica christiana* 9,2), prijeko je potrebna hitna intervencija udruženih kršćanskih snaga na tom području. Ratni su recentni događaji kratko prikazani suhim narativno-povijesnim stilom, što stvara kontrast s emotivnošću (*Deus hoc avertat!* 9,8) i ubrzanim tempom prvog poziva na vojnu općekršćansku odlučnu i složnu (usp. tročlani asindetoski niz *pari animo, equali fide, concordi proposito* 9,4) akciju za obranu kršćanstva, a tu misao-vodilju, lapidarno uklesanu u obliku sentencije

¹⁷ Idem, *cit.*, str. 50-51.

¹⁸ Idem, *cit.*, str. 100.

početkom 10. poglavlja (*Commune periculum communibus armis propulsandum est*), odavde do kraja teksta izražavaju registri dokazivanja i vapaja, koji alterniraju u nizu varijacija. Otvara se također prostor metaforici: tursko se nezaustavljivo prodiranje na primjer uspoređuje i s poplavom (*cataclysmus* 9,13) i s požarom (*incendium* 10,4).

Znao je Marulić da je najveća prepreka ostvarivanju toga obrambeno-oslobodilačkog projekta, najveći kamen spoticanja koji je uzrokovao sporu i neodlučnu, slabašnu i isprekidanu, kolebljivu ili nikakvu akciju, situacija kršćanske Europe, koju je obilježavao kronični nedostatak političke volje za pronalaženje učinkovitoga, složnog i trajnog rješavanja turskog problema, pa su je naprotiv zaokupljale *discordiae, simultates, irae, rixae, bella* («nesloge, suparništva, srdžbe, svade, ratovi» 20,3). Bilo je to očigledno već otkad je taj problem i ozbiljnije postavljen nakon turskog osvojenja Carigrada, što je za suvremene humanistički obrazovane ljude tadašnje Europe bilo pravom traumom:

Quis cladem illius urbis, quis funera fando explicet aut possit lachrymis aequare labores? Horret animus talia meminisse, luctumque refugit.¹⁹ O nobilis Graecia, ecce nunc tuum finem, nunc demum mortua es. [...] Mansit apud Constantinopolin usque ad nostrum tempus uetustae sapientiae monumentum, ac uelut ibi domicilium literarum esset et arx summae Philosophiae. Nemo Latinorum satis doctus uideri poterat, nisi Constantinopoli aliquandiu studuisset, quodque florente Roma doctrinarum nomen habuerunt Athenae, hoc tempestate nostra Constantinopolis obtinebat, unde et multa ueterum sapientum uolumina susceperamus et in futurum suscipere sperabamus. At nunc, uincentibus Turcis et omnia possidentibus quae graeca potentia tenuit, ueeor ne de literis graecis omnino sit actum.²⁰

Moćnici su onoga doba²¹ prepustili grad svojoj sudbini, ne uplećući se u tamošnja događanja kad su se još mogli vojno angažirati za drukčiji kraj carigradske priče. A rezultat je bio taj da je u Marulićevo vrijeme stanje na Balkanskome poluotoku još uvijek pokazivalo otrprilike istu nestabilnost kao i osamdesetak

¹⁹ Usp. Verg., *Aen.* II, 6-13 («*Quis talia fando / Myrmidonum Dolopumve aut duri miles Ulixi / temperet a lacrimis?* [...] Sed si tantum amor casus cognoscere nostros / Et breuiter Troiae supremum audire laborem, / Quamquam animus meminisse horret luctuque refugit, / Incipiam.») i 361-3 («*Quis cladem illius noctis, quis funera fando / Explicet aut possit lacrimis aequare labores? / Urbs antiqua ruit multos dominata per annos*»).

²⁰ Eneja Silvije P i c c o l o m i n i, »Oratio de Constantinopolitana clade et bello contra Turcos congregando«, u *Opera, cit.*, str. 680-1.

²¹ Za tadašnjeg papu Babinger tvrdi da se »uskogrudni Nikola V. [...] godine 1452-53. pokazao nesposobnim obraniti interese sveopćeg kršćanstva, prepuštajući polumjesecu važni carigradski bedem, i to zato što se tamo oklijevalo u prihvaćanju posvemašnje podložnosti Rimu. Dok je Nikola V. dakle odbio potpomagati neophodni križarski rat protiv Turaka, Pio II. se maksimalno potrudio da ga organizira, iako u korist raskolnikâ« (Franz B a b i n g e r, »Pio II e l' Oriente maomettano«, u *Enea Silvio Piccolomini, Papa Pio II, cit.*, str. 3-4).

godina prije, kad je na Saboru u Mantovi, što ga je papa Pio II. sazvao kako bi potaknuo europske kraljeve i vladare na mir i križarski rat protiv Turaka, 18. rujna 1459. humanist Francesco Filelfo u svom govoru u ime milanskog vojvode Francesca Sforze slično Maruliću ukazivao na sultanovu agresivnu politiku i na nužnost da se pomogne Mađarima:

Quas enim calamitates unus hic alter impius et abominabilis Mahometus tam paucis annis christiano populo intulit? Nobilissimum illud orientalis imperii emporium, nouam Romam Constantinopolin – heu miseram nostram infoelicem tempestatem! – num latissimi illi altissimique muri crassissimaeque turres quae singulae munitissimas arces repraesentabant, cum uiderentur omni adamante solidiores, num ulla hominum aut ingenia aut uires tutari potuerunt quo minus a Turcis captum et in miserabilem ac luctuosissimam praedam uersum, omnibus gentibus sit exemplo nihil esse nobis superbiendum? Nonne paulo post Peloponnesus eodem tacta fulmine periit? Quid enim Triballos, quid Illyricorum, quid Dalmatiae reliquias commemorem, quos omnis assiduis incursionibus et incendiis premit ac perdit idem nefarium abominabileque monstrum? Verum quid Triballos memini? Hos enim Mahometus iam omnis egit in aerumnosissimam seruitutem. Nunc ultimo exitio Pannoniis imminet, eoque faciliorem sperat de iis uictoriam quod Spendorobum Triballorum emporium expeditum per Danubium transitum in Hungaros praebet. Hungari uero ipsi, etsi sunt tum animorum ferocia tum robore corporum peritiaque bellandi aduersus Turcos aptissimi, tamen quia intestinis seditionibus assidue inter se digladiantur, sunt ad rem tantam tamque necessariam imbecilliores. Quo fit ut nisi propediem a caeteris christianis principibus eorum imminente extremoque periculo succurratur, indubitato sint perituri. Illius autem populosissimi regni bellicosissimique euersio – quod omen Deus auertat! – quantam sit cladem cunctis christianis illatura quis est tam rerum inscius qui ignoret? Expergiscimini ergo, expergiscimini tandem principes et populi christiani, ferte periclitantibus auxilium, ferte Christo Iesu, ferte vobis ipsis, ferte filiis uxoribusque uestris. Nolite pati, per deum immortalem, nolite pati tantam pestem, tantam perniciem aduersus christianam rempublicam diutius inualescere, inrudescere, debacchari. An ignoratis fore ut subiugatis Hungaris, qui nobis clypeo sunt et muro, continuo vobis sit de uestra et libertate et gloria saluteque pugnandum?²²

Usklik da Panonsko Kraljevstvo ne smije pasti (*hoc omen Deus auertat!*) te unutarnje pobune kojima se Mađari neprekidno kolju između sebe (*intestinis seditionibus assidue digladiantur*) pokazuju zanimljive podudarnosti s Marulićem (*Deus hoc auertat!* 9,8; *nequaquam inter se, sed cum solo illo digladiarentur atque certarent* 11,2-3). Je li Marulić poznao taj tekst? No, govoreći o Mađarima,

²² *Francisci Philelfi oratio ad Pium secundum Pontificem Maximum habita Mantuae in publica universalique christianorum contione pro duce Francisco Sphortia die Martis XIII kalendas octobres MCCCCLIX, u Francisci Philelfi orationes diversae, Basileae 1498. Ime Triballi stoji za Srbe, kako sam autor kaže malo prije u tekstu: in Triballos, qui nunc Serui appellantur.*

Filelfo uvodi temu međukršćanske nesloge, kojoj Marulić u daljnjem tekstu *Poslanice* posvećuje svu svoju pažnju, pa se, kao i on, obraća kršćanima imperativom.

Naime, u pogl. 11 i 12, koji vode do izražajno-emotivnog vrha točno u središtu teksta, pisac prelazi na razmatranje realnoga stanja: pred turskom opasnošću kršćanska Europa pruža sasvim žalostan prizor krvavih međusobnih, iscrpljujućih ratova. Jaz između logične obrambeno-strateške reakcije koja bi bila potrebna za rješavanje krize i činjenične, konkretne zbilje bijaše frapantna, bolna. Zato nakon potkrepljujućeg citata iz Lukanova *Građanskoga rata* (11,13-14), emotivna napetost i dalje raste, noseći sa sobom i novih, jakih vjerskih motiva, kao što su Božja srdžba i turske pobjede kao kazne za kršćanska zlodjela (*Nonne igitur praeda impiorum fiet, Deo ipsos ulciscente...?* 12,6)²³ te golema nepravda prolijevanja krvi onih za čiji je spas Isus umro (*in eos, inquam, caedibus grassari, pro quorum salute Christus mori non dubitavit* 12,11). Klimaks doseže vrhunac u pogl. 13, gdje se pisac izravno obraća kršćanima apostrofom, kulminirajući prosvjednim krikom *Resipiscite tandem, resipiscite insipientes!* (»Opametite se napokon, opametite se, vi koji pameti nemate!« 13,1), pa nakon opuštanja tenzije u korist objasnidbenom tonu (*Nam... 13,6*) i usporavanja ritma figurama hijazma i hiperbata koje zapečaćuju poglavlje (*legi suae seruire coget, suae obtemperare impietati* 13,10), iznenada se i ubrzanim tempom ponovo diže vapaj: *Desinite iam tandem, Christiani, aduersus Christianos bella gerere! Desinite caedibus inter uos desaeuire!* (»Prestanite već jednom, kršćani, voditi ratove protiv kršćana! Prestanite pokoljima jedni protiv drugih divljati!« 14,1-2).

Duboko nepovjerenje u mogućnost organiziranja ratnog pohoda zbog kršćanskih međusobnih mržnji i podijeljenosti, nalazimo *apertis verbis* u Eneje Silvija Piccolominija, dakle baš u onoga koji će kao papa biti najaktivniji i najzaneseniji promicatelj križarskog rata:

Si uerum dicere libet, nimia est inter orbis nostri rectores somnulentia; aut aduersus officium, aut praeter officium omnes intenti sunt. [...] Quid sentis? Quid putes futurum? Mallem tacere, mallem opinionem meam esse falsissimam ac mendacis quam ueri prophetae nomen. Dicam tamen quod meus peragit animus. Non spero quod opto: nihil boni menti meae persuadere possum. Quare inquis? Quare inquam ego bene sperem? Christianitas nullum habet caput cui parere oues uelint. Neque summo sacerdoti, neque summo imperatori quae sua sunt dantur. Nulla reuerentia, nulla oboedientia est. Tanquam ficta nomina, picta capita sint, ita papam imperatoremque respicimus: suum quaeque ciuitas regem habet. Tot sunt principes quot domus. Quomodo tot capitibus, quot regunt Christianum orbem, arma sumere suadebis? Age dicito, concurrere in bellum cunctos reges. Cui ducatum dabis? Quis ordo in exercitu erit? Quae disciplina militaris? Quae oboedientia? Quis pascet tantum populum? Quis intellet uarias linguas? Quis

²³ Usp. malo dalje: »Nonne ob hoc maxime irascitur vobis Deus atque ut criminis huius a vobis poenas exigat infidelibus fauet atque opitulatur?« (14, 8-10), gdje se izričitiije kaže da Bog zbog toga *pomaže* nevjernicima.

reget diuersos mores? Quis Anglicos amicabit Gallicis? Quis Ianuenses coniunget Arragonensibus? Quis Theutones Ungaris Bohemisque conciliabit? Si paucos contra Turcos ducis, facile succumbis. Si multos, confunderis. Undique sunt angustiae. [...] Ede nunc in tanta rerum uarietate quid sperandum aut timendum sit. Intuere deinde mores hominum ac nostrorum principum facta considera, quantus auaritiae sinus patet, quanta inertia, quanta uoracitas. Nemo literis aut bonarum artium studiis intentus est. Et tu cum hisce moribus deleri posse Turcorum exercitus putas? Utinam tu uerax inueniaris, ego fallax!²⁴

Drugi, moralni dio Marulićeve *Poslanice* polazi upravo iz tog beznađa koje neminovno proizlazi iz razmatranja konkretne političke zbilje, jer su, kako on kaže, kršćani izgubili bratstvo i ljudskost, pa su njihova srca daleka jedno od drugog, odakle izbijaju sukobi: *fraternitatis, immo etiam humanitatis oblii, discordibus animis inuicem confligitis* (14,6-7). Teško je poremećen vrijednosni sustav: to je ono što njega kao vjernika i humanističkoga pisca, autora nekoliko diljem Europe proslavljenih, moralno intoniranih djela poput *Institucije* ili *Evandelistara* najprije pogađa, uznemiruje i potiče na razmišljanje. Zamolbu Papi, koja zauzima cijelu drugu polovicu teksta, moći ćemo dakle shvatiti kao pokušaj ponovnog afirmiranja izgubljenih vrijednosti, sažetih u pojmu *sapientia* (koji je prisutan i istaknut u etimologijskoj figuri *Resipiscite, insipientes!*), i to na način koji je bio svojstven njegovu senzibilitetu, to jest preko ilustracije primjerima, i pod vodstvom najvećeg moralnog autoriteta, to jest Petrova nasljednika, kojemu se Marulić izravnije obraća u ovom drugom dijelu (*Pater sancte* 16, 2). Potvrđuje nam to, čini mi se, završna rezimirajuća formulacija u zaključku, gdje on apelira upravo na Papinu *mudrost* i *dostojanstvo*, ovako: *tuae sapientiae est, Patre sacrosancte, tuaeque dignitatis prospicere ut...* (23,3-4).

Humanistička je *sapientia* ključni pojam za razumijevanje niza primjera koje je pisac posuo po ovoj drugoj polovici *Poslanice* da bi ilustracijom podupirali idealnu reafirmaciju triju glavnih vrijednosti: sloge, mira i bratstva. U takvom duhovnome, pa i kulturnom i književnom obzorju, čiji je začetnik bio Petrarca, *mudrost* znači životno-kulturni stil i svjetonazor koji nastaje skladnim prihvaćanjem Božje objave, prije Krista (Stari zavjet) i u Kristu (Novi zavjet), te antičke, narodne i književne (pa i retoričko-filozofske) tradicije. Kao da ovdje Marulićevi primjeri sastavljaju upravo takav sklop, jer su preuzeti i iz Biblije (David o odgađanju kazni, u pogl. 17; Isusove riječi o miru, u pogl. 19, i o propasti nesložnih kraljevstava, u pogl. 21) i iz antičke narodne (Ezopova basna o mišu i žabi o kobnosti nesloge,²⁵

²⁴ Enea Silvio P i c c o l o m i n i, *Ep.* CXXVII prijatelju Leonardu Benvoglientiju od 5. srpnja 1454, u *Opera, cit.*, str. 655 i 657.

²⁵ Usp. Ezopovu basnu Μῦς καὶ βᾶτραχος («Miš i žaba»), u É s o p e, *Fables*, Les Belles Lettres, Pariz 1967, br. 244.

u pogl. 18) i književne baštine (Plutarhova anegdota o Sciluru, čija moralno-didaktička i pripovjedna jezgra također potječe iz Ezopa,²⁶ te Salustijeva sentencija o slozi,²⁷ u pogl. 22).

U slučaju Plutarhove anegdote, zanimljivo je uspoređivati Marulićevu preradu s dvostrukim izvornikom²⁸ i s prijevodom Francesca Filelfa (iz *Apophthegmata*):

Plutarh – Izreke kraljeva i careva: Σκίλουρος ὀγδοήκοντα παῖδας ἄρρενας ἀπολιπών, ἐπει τελευτᾶν ἔμελλε, δέσμην ἀκοντίων ἐκάστω προτεινών ἐκέλευε καταθραύσαι· πάντων δὲ ἀπαγορευσάντων, καθ' ἐν αὐτὸς ἐξελών ἀκόντιον ἅπαντα ῥαδίως συνέκλασε, διδάσκων ἐκείνους ὅτι συνεστῶτες ἰσχυροὶ διαμενοῦσιν, ἀσθενεῖς δ' ἔσονται διαλυθέντες καὶ στασιάσαντες.

Filelfov prijevod: Scylurus cum relictis maribus filiis octoginta diem esset obiturus, hastilium fascem cuique obtendens ut illum confringerent iubebat. Id autem singulis se posse negantibus, ipse singillatim educta hastilia omnia facile confregit, ita docens illos ubi una esse perseverarent, firmos ac potentis fore, imbecillos autem si separarentur ac dissiderent.

Plutarh – O govorljivosti: Σκίλουρος δὲ καταλιπὼν ὀγδοήκοντα παῖδας, ὁ Σκυθῶν βασιλεὺς, ἤτησε δέσμην δορατίων, ὅτ' ἀπέθνησκε, καὶ λαβόντας ἐκέλευσε καταθραύσαι καὶ κατὰξαι συνδεδεμένην καὶ ἀθρόαν· ὡς δ' ἀπειπον, αὐτὸς ἔλκων ἐν καθ' ἐν ἅπαντα ῥαδίως διέκλασε, τὴν συμφωνίαν αὐτῶν καὶ τὴν ὁμόνοιαν ἰσχυρὸν ἀποφαίνων καὶ δυσκαθαίρετον, ἀσθενῆς δὲ τὴν διάλυσιν καὶ οὐ μόνιμον.

Marulić – Postanica: Hic octoginta (ut Plutarcus refert) filiorum erat pater. Quibus conuocatis hastilium fascem colligatum ut singuli confringerent iubebat. Non ualentibus ipse, soluto fasce, unumquodque hastile separatim assumens, facile

²⁶ Usp. Ezopovu basnu Γεωργίου παιδες σταζιάζοντες («Težakovi nesložni sinovi») o moći sloge (ὁμόνοια) i lomljivosti nesloge (στάσις), u É s o p e, *Fables, cit.*, br. 86.

²⁷ Usp. S a l u s t i j e, *Iug.* X, 3-6 (Micipsa govori sinu Jugurti): »[3] Nunc, quoniam mihi natura finem vitae facit, per hanc dexteram, per regni fidem moneo obtestorque te, uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas neu malis alienos adiungere quam sanguine coniunctos retinere. [4] Non exercitus neque thesauri praesidia regni sunt, verum amici, quos neque armis cogere neque auro parare queas: officio et fide pariuntur. [5] Quis autem amicior quam frater fratri? Aut quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris? [6] Equidem ego vobis regnum trado firmum, si boni eritis, sin mali, imbecillum. Nam concordia parvae res crescunt, discordia maxumae dilabuntur.« Ovu zaključnu sentenciju nalazimo i u Petrarke: »Salustianum illud dogma regium numquam exeat ex animo regis tui: *non exercitus neque thesauros praesidia regni esse, sed amicos, eosque nec armis cogi nec pecunia parari sed officio et fide*, et que in eandem sententiam sequuntur: concorditer vivendum esse cum suis, *concordia enim parvas crescere, discordia maximas res dilabi*.« (Francesco P e t r a r c a, *Fam.* XII, 2 *ad Nicolaum Azarolum, magni Regni Siciliae senescallum, institutio regia*, 14).

²⁸ Priča se naime nalazi, s nekoliko razlika, u dva mjesta Plutarhovich *Moralia*: 174 F (Βασιλέων ἀποφθέγματα καὶ στρατηγῶν : *Regum et imperatorum apophthegmata* »Izreke kraljeva i careva«) i 511 C (Περὶ ἀδολεσχίας : *De garrulitate* »O govorljivosti«).

cuncta perfregit et ad illos conuersus: »Videte«, inquit, »quod donec simul uniti eritis, inuicti permanebitis; sin uero diuisi, omnium offensis uos ipsos exponetis«.

Marulićeva se adaptacija uvelike razlikuje od pravog prijevoda kao što je Filelfov, na primjer korištenjem upravnog govora, izostavljanjem onoga što mu ne treba (podatak da je Scilur svoje sinove tako poučavao na samrti) te dodavanjem onoga što mu treba (*quibus convocatis* radi isticanja pojma zajedništva pred očevim autoritetom), ili ekspanzijom pojedine ključne riječi (pojam slabosti, koji je u oba originala izražen pridjevom ἄσθενεις / ἄσθενές, proširen je tumačenjem *omnium offensis uos ipsos exponetis*: »izložiti ćete same sebe svačijim nasrtajima«). A koji je od dvaju izvornika (najvjerojatnije preko suvremenih latinskih prijevoda) on stvarno preradio? Ili je pomiješao oba? Naime, činilo bi se da ovdje Marulić više prijanja odlomku 174 F po jednostavnijem stilu i bližoj tematici, kao i po nekim detaljima (*iubebat* prema ἐκέλευε kao varijanti potvrđenoj samo u tekstovnoj tradiciji 174 F, dok 511 C ima samo ἐκέλευσε; *singuli* prema ἐκάστῳ προτείνων). S druge strane, pridjev *colligatum* podudara se sa sinonimskim parom συνδεδεμένην καὶ ἀθρόαν, kojeg nema u 174 F, a mogao bi opet biti Marulićev dodatak radi jasnoće, paralelno s dodatkom *soluta fasce*.

Što se tiče biblijskih primjera, utjecaj *Institucije* razvidan je po općem moralno-didaktičkom tonu, ali i po tome što se autor očigledno oslanja na dijelove poglavlja *De pace colenda* (III, 6), ponovo rabeći između ostalog, što je posebno zanimljivo, evanđeoski citat o propasti nesložnih kraljevstava te Salustijev:

Institucija

Mala est luxuria, mala auaritia, mala uentris ingluuies, malum ocium sed tamen unumquodque crimen sua blanditur uoluptate. Sola discordia nihil in se habet, quo delectet. Gignit inuidiam, concitat iram, prorumpit ad conuitia, non temperat manibus. Hinc caedes, hinc exilium, domorum orbitas, urbium excidia, regnorum desolatio. Unde recte quidam: *Concordia*, inquit, *paruae res crescunt, discordia maximae dilabuntur*. Sed et Veritas, quae falli omnino non potest, ait: *Omne regnum contra se diuisum desolabitur. Et omnis ciuitas uel domus diuisa contra se non stabit.*²⁹

Poslanica

Veritatis uox est illa in Euangelio: *Omne regnum diuisum contra se desolabitur et omnis ciuitas uel domus diuisa contra se non stabit*. In Christo credentium unum est regnum, una ecclesia. Si ergo diuisi esse perseruerint, profecto regnum illorum euerteretur. Fieri enim non potest quin uerum sit quicquid a ueritate est dictum. Id futurum si quis Euangelio minus credulus dubitat, audiat etiam gentilem illum, qui ait: *Concordia paruae res crescunt, discordia maximae dilabuntur*. (pogl. 21-22)

²⁹ Marko Marulić, *Institucija* II, prir. i prev. B. Glavičić, Književni krug, Split 1987, str. 443.

Znakovito je da je u *Instituciji* Marulić stavio prije poganski citat (maskirajući izvor neodređenom zamjenicom *quidam*), a poslije evanđeoski, dok je u *Poslanici* obrnuto, s tim da se nakon »glasa Istine« (*Veritatis uox*) citat iz Salustija najavljuje ovako: »Ako netko sumnja da će to tako biti jer manje vjeruje Evanđelju«, kao da takvim umetkom (u obraćanju papi!) prostor pravog adresata na neki način proširuje na univerzalne razmjere, na cijelo čovječanstvo, i to koherentno sa samim zasadama humanizma. Zavodi nas pomisao da je sljedećim primjerom o Sciluru Marulić htio na poseban način uključiti i Turke u svoj san o miru, bratstvu i slozi, spomenuvši ih neizrčitito, tiho. O njemu se naime samo kaže da je bio poganin kao Salustije (*alium quoque ethnicum* 22,4), a prešućuje da je bio kralj, i to Skitâ. Međutim, upućeni je humanistički čitatelj mogao to intertekstualno znati, ili saznati (usp. u Plutarhovu odlomku 511 C: ὁ Σκυθῶν βασιλεύς). Neki su tadašnji pisci, kao Eneja Silvije ili Filelfo, da bi lakše istakli njihovo barbarstvo, tvrdili da su Turci upravo odande potekli.³⁰ Je li to tek velom skrivena aluzija na njih kao moguće sudionike-saveznike u moralnom preporodu čovječanstva?

3. Marulićeve će se bojazni ubrzo i surovo obistinili, najprije gubitkom strateški važnog otoka Roda u prosincu same 1522. godine, zatim Sulejmanovom pobjedom na Mohácsu 1526. dvije godine nakon piščeve smrti, pa opsadom Beča 1529. (što će opet Turci pokušati stoljeće i pol kasnije, 1683.), dok su 1527. kršćanske (luteranske) horde njemačkih pješaka-težaka (»Lanzichenecchi«), poslanih od cara Karla V., nehumano opljačkale sâm grad Rim. Dramatičnu, crnu temu krivnje same Europe za takva zbivanja, jer je uništava unutarnji razdor, a

³⁰ Drugi su ih izrazito proturski nazivali Teukrima, kao da potječu iz naroda trojanskog heroja Eneje, kao npr. humanist Gian Maria Filelfo, sin Francescov, u donedavna neobjavljenom spjevu u heksametrima *Amyris*, napisanom do 1476. u pohvalu Mehmeda II., čime se pisac »iskreno potrudio da uklopi taj narod, iako toliko različit, unutar svoje kulturne tradicije, jer ga je snaga oružja već korjenito usadila u povijesni razvoj na kojem se ta tradicija i temeljila« (Anna Maria C a v a l l a r i n, »L'umanesimo e i Turchi«, *Lettere italiane* XXXII (1980), sv. 1, str. 68). Naprotiv, u Piccolominijevu povijesno-zemljopisnom djelu *Cosmographia* (»Opis svijeta«), koje je bilo veoma poznato u Europi, pa i među Slavenima, čitamo: »Video complures aetatis nostrae, non authores aut poetas duntaxat, uerum etiam historicos eo errore teneri, ut Teucrorum nomine Turcas appellant. Credo eos idcirco motos, quoniam Turcae Troiam possident, quam Teucri coluere, sed illi originem ex Creta atque Italia sumpserunt. Turcarum gens scythica et barbara est, de cuius origine atque progressu, quamuis propositum egredi uidear, dicere haud alienum existimo, quando sub aevo nostro in tantum hoc genus hominum auctum est, ut Asiam Graeciamque tenens, latinum christianumque nomen late perterreat.« (*De Europa*, pogl. 4, u *Opera*, cit., str. 394). U govoru pak o padu Carigrada veli: »Neque enim, ut plerique arbitrantur, Asiani sunt ab origine Turci, quos uocant Teucros, ex quibus est Romanorum origo, quibus literae non essent odio. Scytharum genus est ex media Barbaria profectum...« (*Oratio de Constantinopolitana clade...*, u *Opera*, cit., str. 681), a Francesco Filelfo u svom govoru pita: »Quis unus omnium Turcos ignoret fugitios esse Scytharum seruos eosque pastores...?« (*Ad Pium Papam oratio*, cit.).

Bog je zato kažnjava pomažući nevjernicima, nalazimo mjestimično u *Poslanici*³¹ i u opširnijoj meditaciji humanista Eneje Silvija Piccolominiya, budućeg pape Pija II., koji čak osjeća da živi na razmeđu dviju epoha, u doba kojim započinje novo, tursko doba, jer, kaže, »pravedan je gnjev Božji, zloupotrijebili smo moć, pa se iz vladanja dajemo u ropstvo«:

Quare si facta nostra recte pensare uellemus, inueniremus Deum procul dubio nobis iure merito magis infestum esse debere quam Turchis. Ille deceptus ei, quem prophetam esse credit, obsequitur; nos scientes mandata diuina negligimus. [...] Quid mirum, si furor Domini supra nos excitatus Turchum eleuat et inimici gladium super ceruices nostras extendit? [...] Omnium rerum uicissitudo est, nulla potentia perpetuo manet. Fuerunt Itali rerum domini, nunc Turchorum inchoatur imperium. Iusta diuinae maiestatis ira est. Abusi potestate praecipites imus, ex regno in seruitutem damur, digna pro factis supplicia pendimus.³²

U *Poslanici* su pak Turci *immanes infidaeque bestiae* (»strahovite i nevjerne zvijeri« 7,4), *infideles lupi* (»nevjerni vukovi« 24,10), a u pridodanoj pjesmi *hiantes / lupi* (»vukovi koji razjapljuju ralje« 5-6) koje Papa mora držati daleko od torova (*caulae*) njemu povjerenih stada. Njihov je vođa *insatiabilis lupus* (»nezasitni vuk« 8,3), *lupus luporum omnium rapacissimus, qui nullo sanguinis nostri haustu satiatur* (»vuk od svih vukova najgrabežljiviji, koji se sisanjem krvi naše nikako ne zasićuje« 23,6-7). Isto takav slikovni repertoar nalazimo u Pijevoj *Buli o polasku na Turke* iz 1463.:

Pastoralis officii nostri esse, quis nescit, dominici gregis curam gerere? [...] Oues Christi fideles populi sunt, his consulere nos oportet, has protegere et totis conseruare conatibus, ne luporum aut aliarum bestiarum morsibus pereant. Sed quid agat infelix pastor, ubi luporum innumerabiles turmae gregem inuadunt, iussique canes insugere, latrare ac defendere caulas, obaudiunt ac diffugiunt. Haec impraesentiarum conditio nostra est. Turci tamquam lupi et immanes bestiae ouile Dominicum, id est christianam plebem, lacerare conantur et lacerant. Vocamus in auxilium principes tamquam custodes Christianae plebis. Aures claudunt, nolunt audire uocem pastoris, post sua quisque desideria pergunt.³³

Na pridjev *insatiabilis* nailazimo u *Buli* baš kad se spominje smrt bosanskoga kralja: »U Bosni je kralja koji se predao sa stricem svojim dogovorivši spas, Mehmed sâm, ljudske krvi nezasitan, svojom rukom, kako se priča, zaklao«.³⁴

³¹ Usp. 12,6; 14,8-10; 15,6; 18,20.

³² Enea Silvio Piccolomini, *Poslanica Leonardu Benvogliantiju* (25. rujna 1453.), u *La caduta di Costantinopoli*, testi a cura di Agostino Pertusi, Fondazione Lorenzo Valla, Milano 1976, knj. II, str. 62 (rr. 33-37) i 64 (rr. 55-57 i 71-75).

³³ *Bulla de profectione in Turcos et de prerogatiuis eiusdem passagii*, u *Opera, cit.*, str. 917.

³⁴ »In Bosna regem qui salutem pactus sese dederat cum patruo suo, Mahometes ipse, humano sanguine insatiabilis, sua manu, ut fertur, iugulauit.« (*Bulla...*, *cit.*, str. 915).

Usporedbu s ovim osebnim likom pape-humanista³⁵ možemo nastaviti posebno se osvrćući na dva njegova govora, koji su ušli u opširni korpus njegovih pisama, a pripadaju istoj književnoj vrsti *Antitursica*. Riječ je o govoru o padu Carigrada 1453.³⁶ te o govoru održanom u Mantovi 1459.,³⁷ oba na temu nužnosti ujedinjavanja kršćana za rat protiv Turaka, da se nadoknadi ono što je osvojeno i otklone opasnosti koje prijete.³⁸ Evo nekoliko *loci paralleli* koji pokazuju zanimljive tekstovne podudarnosti:

— uspjeh je Turaka neminovan ako se oni budu sukobljavali s pojedinačnim, odvojenim narodima (usp. *Posl.* 10,9 : *Potentissimus est si cum singulis conferas*):

Cum singulis semper gentibus pugnaturi hostes, facile quod cupiunt orbis imperium assequuntur. Quod si acceptis armis et Hungaris et Rastianis et aliis Christianis qui uicini sunt Turcorum potentiae opem tuleritis, non solum uicinos uestros tuebimini, sed uos ipsos, uxores ac liberos uestros ex maximo periculo liberabitis. (*Oratio Aeneae...*, str. 683)

— basna o mišu i žabi kao primjer kobne nesložnosti, skraćena, s efektom sentencije (usp. *Posl.* pogl. 18):

Proch Germani nobiles, gens bellicosa, gens alti cordis, an modo in tanta et uestra et omnium Christianorum necessitate deficietis? Eritisne adeo incauti, adeo caeci, ut ranae murisque fabulam in uobis impleri sinatis? Qui cum inuicem se morderent, praeda milui fuere. Nonne cernitis, dum simul contenditis, uenientem Turcum et omnia rapientem, quae uos litigare compellunt? Expellite prius communem hostem, tum si pacem tenere nequitis de terra, de dominio, de caeteris bonis, pugnate, quae non Turcis, sed uestris filiis relinquere ualeatis. (*Oratio Aeneae...*, str. 686)

— gnjev zbog kršćanskih građanskih ratova (usp. *Posl.* pogl. 13-14):

Heu furias! Heu artes demonum! Pugnare potius inter se Christiani uolunt quam Turcos adoriri. Ciuilia bella magis cupiunt quam externa et saepe paruis de causis cruentissima committunt proelia. Pulsatus modo uilicus, modo seruus, magnos traxit in arma reges. In Turcos, qui Deum nostrum blasphemant, ecclesias nostras diruunt et omne

³⁵ Gioacchino P a p a r e l l i, *Enea Silvio Piccolomini*, Bari 1950; Domenico M a f f e i (uredio), *E. S. P., Papa Pio II*, Siena 1968; Giuseppe Bernetti, *Saggi e studi sugli scritti di E. S. P.*, Firenze 1971; Luigi F i r p o, *E. S., Pontefice e »poeta«*, u *E. S. P., Storia di due amanti e rimedio d'amore*, prevela i uvod napisala Maria Luisa Doglio, Torino 1972, str. IX-XXXIV; Zweder V o n M a r t e l s i Arjo V a n d e r j a g t (uredili), *Pius II "el più expeditivo Pontifice"*. *Selected studies on Aeneas Silvius Piccolomini*, Leiden-Boston 2003.

³⁶ *Oratio Aeneae de Constantinopolitana clade et bello contra Turcos congregando*, u *Opera, cit.*, str. 678-689 (Epist. CXXX).

³⁷ *Oratio Pii Papae II, habita in conuento Mantuano sexto Calendas Octobris Anno Domini MCCCCLIX*, u *Opera, cit.*, str. 905-914 (Epist. CCCXCVII).

³⁸ »De causis belligerandi primum dicere oportet, quae duae sunt praecipuae et maximae. Prima est ut susceptas iniurias ulciscetes res amissas recuperemus. Altera ut futura quae prope imminere uidemus pericula euitemus.« (*Oratio Pii Papae II...*, *cit.*, str. 905).

christianum nomen perdere satagunt, memo audet arma sumere. (*Oratio Pii Papae II...*, str. 907-8)

Turci nomen suum (*tj.* Kristovo ime) blasphemant, altaria sua diruunt, legem suam, haereditatem tuam perdere conantur, et tu domi iaces in ocio. O reges, o duces, o uiri potentes, surgite iam tandem et Christi Dei uestri religionem ac honorem defendite!... (*Oratio Pii Papae II...*, str. 912)

— potrebno je da se kršćani pomire i vrate Bogu, kako bi Ga ublažili, a On će im se smilovati, pa im podariti pobjedu nad neprijateljem (usp. *Posl.* pogl. 15: *ratio Deum placandi*):

Propiciabilis est dominus Deus noster et multus ad ignoscendum; si redierimus ad eum, et ipse ad nos redibit. Facile per oboedientiam placabimus quem per contumaciam irritauimus, qui ut primum nos uiderit humiliato corde, mox odium in nos conceptum uertet in hostes et nobis uictoriam mittet. (*Oratio Pii Papae II...*, str. 909-10)

— Marulićeve formulacija koja najavljuje primjere iz antike (*si quis Euangelio minus credulus dubitat 22,1*) kao da varira ovu matičnu Enejevu:

Quod si quis *Euangelio non credit*, non uidemus cur Moysi credat et aliis antiquae legis scriptoribus. Credunt Graeci Herodoto, Thucydidi, Polibio, Xenophonti, Diodoro. Credunt Romani Liuio, Salustio, Trogo, Cornelio, Suetonio. Credunt et alii suis historicis. Cur nos non credimus nostris? (*Oratio Pii Papae II...*, str. 911)

Zanimljivo je napomenuti da se na po jednome mjestu spominje biblijska, starozavjetna junakinja Judita kao primjerna figura koja oličuje vjeru i nadu u osloboditeljsku i pobjedničku Božju moć: je li čitanje takvih tekstova nekako nadahnulo / učvrstilo splitskog pisca u odabiru teme svoga pjesničkog remek-djela, hrvatskoga autorskog prvijenca?

An qui ferocitatem Sennacherib angelo dimicante contriuit, qui furibundum Holofernem in manum mulieris uiduae dedit, qui percussit reges magnos et occidit reges fortes, qui clausit Aegyptiis mare, qui Sodomitis sulphur pluit et ignem, qui uentis imperat et mari, qui fecit coelos in intellectu, Mahumeti superbiam frenare non poterit? Omne subest ei cum uoluerit posse. (*Oratio Aeneae...*, str. 684)

An non scriptum est: *in Deo faciemus uirtutem et ipse ad nihilum deducet inimicos nostros* (Ps 59,14)? Orabat Moyses in monte et populos uincebat in acie. Sol retinuit cursum suum, ne uictoris Iosuae retineret cursum. Madianitarum plenissima et munitissima castra cum trecentis uiris dissipauit Gedeon. Ammonitarum numerosum exercitum cum paucis militibus superauit Iephte. Superbissimos Philisteos solus humilitauit Sampson. Nec in manu foeminae, cum Deus uoluit, uictoria defuit. Potentes in armis Cananeos exterminauit Delbora. Sisaram interfecit Ihael. Et Holofernem obruncauit Iudith. (*Oratio Pii Papae II...*, str. 909)

Komparatistički je pristup ovdje više no instruktivan i poticajan, jer se radi o dva humanista kojima riječ nikad nije ukras, a koji nikako ne gledaju na problem Turaka sa strane: Marulić zbog izravnoga, osobnog proživljavanja opasne ratne situacije na terenu, a Eneja Silvije Piccolomini, odnosno papa Pio II., zbog izvanredno jakoga, realističkoga a istovremeno »vizionarskog« temperameta, pa i strasti s kojom se borio za pravednu stvar i protiv struje, jer kad je prema samom kraju života htio osobno sudjelovati u pohodu koji je sam promicao, praktički ga nitko u Europi nije slušao ni slijedio, pa je na dan Uznesenja Marijna 1464. svladan bolešću umro sam u Anconi, odakle je kršćansko brodovlje trebalo otploviti, a nije. Moguće je dakle pretpostaviti da u *Posveti* Dominiku Bući Marulić aludira baš na slučajeve poput njegovu kad kaže da se radi o »takvim stvarima, koje su u prošlosti češće drugi pokušali, ali od njih ništa nije bilo« (*talia quae olim saepius ab aliis tentata in cassum cesserant* 2,10).³⁹ K tome, zagonetnu, opširnu njegovu *Poslanicu Mehmedu*, kojom se on obraća izravno Sultanu (ne znamo je li ona stvarno poslana adresatu ili nije, a ostala je prvorazredno europsko humanističko štivo, svojevrsni manifest humanističke misli, pa i prosvjedna nota upućena europskim moćnicima⁴⁰), mogli bismo staviti uz bok Marulićevoj ne samo po književnoj istovrsnosti nego najprije po etičkom zanosu, idealnoj težnji i neoborivoj upornosti kojom humanizam stilskom dotjeranošću proglašava svoju poruku kao nešto vrijedno samo po sebi, što valja svakako promicati bez obzira na očekivanja. Papa se međutim »ne usuđuje tek tako. Projekt – obraćenje kojem bi slijedio državni udar – vizionarov je; a preuzima ga realist, koji ga razmatra svekolikim poznavanjem čovjeka koje je stekao od humanizma«.⁴¹ Početna mu »matična klauzola« *si nobiscum sapiens Christum colas* (»ako budeš s nama kao mudar štovao Krista«)⁴² izražava temeljni, humanistički poziv na mudrost u Kristu, isti onakav kakav smo našli u srži Marulićeve *Poslanice* (pogl. 13-14).

Mislim da iz svega iznesenoga imamo ponešto naznaka za tvrdnju da *Poslanicu* možemo čitati kao svjedočanstvo samosvijesti hrvatske humanističke kulture,⁴³ koje i samom kakvoćom književnog izražavanja prenosi priopćajnu

³⁹ Znakovito je da sam Papa priznaje u *Buli*: »Ostendimus fidelibus Christianis uulnera sua, et quae passi fuerant et quae passuri videbantur, nisi seipsos adversus Turcos defenderent. Clamauimus, quasi tuba exaltauimus uocem nostram. Non fuit plus ponderis nostris quam praedecessoris uocibus: frustra conati sumus, in cassum abiere labores.« (*Bulla...*, *cit.*, str. 915).

⁴⁰ Giuseppe B e r n e t t i, »Il latino e l'animo di Pio II«, u *Saggi e studi sugli scritti di E. S. P.*, Firenze 1971, str. 20-21.

⁴¹ Giuseppe T o f f a n i n, »Pio II. e i Turchi«, u *Pio II (Enea Silvio Piccolomini), Lettera a Maometto II*, uredio Giuseppe Toffanin, Napoli 1953, str. XXIII.

⁴² Idem, *cit.*, str. XXXVII.

⁴³ »Čini se da i nije toliko bitno da li je Marulić zaista očekivao pomoć od pape, on je pismo napisao po svojoj savjesti, uvijek dosljedan svojim uvjerenjima« (Vedran G l i g o, uvod u: Marko M a r u l i ć S p l i ć a n i n, *Pismo Papi Hadrijanu VI. o nevoljama koje nahrupljuju i poticaj za opće jedinstvo i mir svih kršćana*, u *Govori protiv Turaka*, preveo

intenciju primarne važnosti, ukazavši na hrvatski udio u stvaranju i životu *res publica litterarum*. Marulić je u ime svoga naroda javno, glasno Europi uputio riječ zgražanja nad bratskom krvi i upozorenja da se ne smije tako, da opasnost prijeti svima. Riječ je to koja ništa ne traži zauzvrat, koja kao čist i prkosit vapaj ljudima i nebu želi samo da bude izgovorena, pa evo pisac u zaključku kaže Papi kako će pridodati još nekoliko riječi *non tui adhortandi causa, quem in omnia paratum esse confido, sed desiderio meo quo uror obsequendi* (24,3-4): »ne da tebe potaknem, jer pouzdano znam da si spreman na sve, nego da zadovoljim želju svoju kojom gorim«. I tako, na samom kraju, prelaskom na futur i fokusiranjem na pojam *slave*, hrvatska stvarnost – koja je na teškoj kušnji, što se ovdje ponovno ističe uz nadovezivanje na pogl. 4-5 (*Croatiae quae adhuc supersunt oppida / Liburniaeque dynastae omnes arciumque prefecti* 25,2-3) – kao da se metafizički⁴⁴ preobrazuje, zasvijetliži nutarnjim sjajem, koji otkriva pravo uporište Ufanja i zemaljskoga ustrajanja.

i uredio Vedran Gligo, Split 1983, str. 159); »Marulićev motiv pri pisanju poslanice nije književna slava. On je umoran, star čovjek koji još jednom odgovara pozivu vlastite savjesti i rodoljublja« (Darko N o v a k o v i ć, »Marulić i metafizička dimenzija povijesti«, u Marko Marulić, *Epistola*..., Zagreb-Split 1994, str. 38).

⁴⁴ Idem, *cit.*, str. 40-41.